

**МУРУРЕ БА
ҲАЁТ ВА ОСОРИ
АБУЛФАТҲИ БУСТӢ**

*Рашидова Дилафруз Абдуқайюмовна, н.и.ф.,
доцент, мудири кафедраи забонҳои хориҷии
МДТ «ДДХ ба номи акад.Б.Гафуров»
(Тоҷикистон, Хуҷанд)*

**КРАТКИЙ ОБЗОР
ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА
АБУЛФАТХА БУСТИ**

*Рашидова Дилафруз Абдуқайюмовна, к.и.ф.,
доцент, заведующая кафедрой иностранных
языков ГОУ «ХГУ имени акад.Б.Гафурова»
(Таджикистан, Худжанд)*

**A BRIEF OVERVIEW
OF ABULFATHA BUSTI'S
LIFESTYLE AND CREATIONS**

*Rashidova Dilafruz Abdukayumovna, candidate of
philological sciences, Associate Professor, head of
the department of English language attached the
under the SEI "KhSU named after acad. B.
Gafurov" (Tajikistan, Khujand),
E-mail: dilafruz.kayumzoda@mail.ru*

Вожаҳои калидӣ: Абулфатҳи Бустӣ, адабиёти арабизабони форсӣ-тоҷикӣ, қасида, адабиёти асрҳои X-XI, Сомониён, Ғазнавиён

Мақола ба баррасии мухтасари аҳволу осори Абулфатҳи Бустӣ бахшида шудааст. Қайд мешавад, ки Абулфатҳи Бустӣ аз шоирони дузабонаи адабиёти асрҳои X-XI ба ҳисоб рафта, дар замони зиндагии хеш шӯҳрати азиме доштааст. Тазаккур меравад, ки Бустӣ барои ба роҳ мондани робитаи байни Сабуктегин ва давлати Сомониён мақоми арзандае боздааст. Истеъдоду маҳорати суханофаринии Абулфатҳи Бустӣ дар ду забон-арабӣ ва форсӣ-тоҷикӣ ба зӯҳур меомад ва ӯ ҳам дар наср ва ҳам дар назм дастӣ тавоно доштааст. Аз ин рӯ, Манучехрии Домгонӣ дар яке аз қасидаҳои Абулфатҳи Бустиро дар радифи Рӯдакӣ, Шаҳиди Балхӣ, Абушақри Балхӣ ва дигарон ном бурдааст. Қасидаи арабии нуния ӯ хеле машҳур буда, шоирони зиёде дар тақлиди нуния ҳам ба арабӣ ва ҳам форсӣ-тоҷикӣ қасидаҳо навиштаанд. Хулоса мешавад, ки осори адабии Абулфатҳи Бустӣ чуноне ки боистӣ дар адабиётшиносии тоҷикӣ омӯхта нашудааст.

Ключевые слова: Абулфатҳи Бусти, арабоязычная персидско-таджикская литература, қасида, литература X-XI веков, Саманиды, Газневиды

Статья посвящена краткому обзору жизни и творчества Абулфатҳи Бусти. Отмечается, что Абулфатҳи Бусти был одним из двуязычных поэтов таджикско-персидской литературы X-XI веков и при жизни был очень популярен среди мужей государства и литературы. Подчеркивается, что Бусти сыграл важную роль в установлении отношений между Сабуктегином и государством Саманидов. Отмечается красноречие Абулфатҳи Бусти, которое проявилось в двух языках - арабском и персидско-таджикском, и он имел сильную руку как в прозе, так и в поэзии. Его қасида "нуния" (стихотворение, рифмующее на букву «нун»)» на арабском языке была очень популярна. Указывается, что многие поэты писали стихи как на арабском, так и на персидско-таджикском языках, подражая "нуния". Автор приходит к выводу, что литературные произведения Абулфатҳи Бусти не изучались широко и скрупулезно таджикской литературной критикой.

Key words: Abulfatkhi Busti, Arabic-speaking Persian-Tajik literature, qasida, literature of the X-th – the XI-th centuries, Samanids, Ghaznavids

The article dwells on a brief overview of Abulfatha Busti's lifestyle and creations. It is underscored that Abulfatkhi Busti was one of the bilingual poets of Tajik-Persian literature referring to the X-th – the XI-th centuries and during his lifetime was very popular among the men of state and literature. It is emphasized that Busti played an important role in establishment of relations between Sabuktegin and Samanids state. Abulfatha Busti's eloquence is noted manifesting itself in two languages - Arabic and Persian-Tajik and he had a strong hand in both prose and poetry. His qasida "nuniya (Poem rhyming with the letter nun)" in Arabic was very popular. It is indicated that many poets wrote poetry in both Arabic and Persian-Tajik imitating nuniya. The author of the article comes to the conclusion that Abulfathi Busti's literary productions have not been widely and scrupulously studied by Tajik literary criticism.

Баъд аз чараёни мустикал гирифтани адабиёти форсии тоҷикӣ дар асри X то муддате ба баъд дар Хуросону Мовароуннаҳр адабиёти арабизабон идома намуда, шоироне пайдо шуданд, ки

ҳам ба арабиву ҳам ба форсӣ шеър мегуфтанд. Аз 415 шоире, ки дар тазкираи Абӯмансури Саолабӣ «Ятимат-уд-дахр» оварда мешавад, 124 нафарашон дар замони Сомониён (875-999) ва ибтидои асри XI дар Хуросону Мовароуннаҳр зиста, ё танҳо ба арабӣ ва ё ба ду забон-арабиву форсӣ эҷод мекардаанд [6, с.198]. Ин чараёни дузабонӣ ҳатто дар доираи адабии Ғазнавиён низ идомат пайдо намуд.

Яке аз чунин суҳанвароне, ки ҳам арабӣ ва ҳам форсӣ эҷод намудааст, Абулфатҳи Бустӣ ба ҳисоб меравад. Ӯ шоири зулписонайни тавонои асри X ва ибтидои асри XI буда, на танҳо яке аз саромадони адабиёти тоҷикиву форсӣ, балки аз зумраи шуаро ва адибони бузурги араб низ маҳсуб мегардад. Ному насаби пурраи ӯ Абулфатҳ ибни Муҳаммад ибни ал-Хусейн ибни Юсуф ибни Муҳаммад ибни Абдулазиз ал-Бустӣ буда, бо лақаби ал-Қотиб низ шӯҳрат доштааст. Ӯ дар Буст ном мавзеи Бухоро чашм ба олами ҳастӣ боз намуда, ба ҳамин сабаб лақаби Бустиро касб намудааст. Бустӣ дар шеъраш аз аслан араб буданаширо баён карда, чунин мегӯяд:

أنا العبد ترفعتني نسبتي
إلى عبد شمس قريع الزان
و عمي شمس العلاء
و خالي من رهط عبد المدان

(Ман бандае ҳастам, ки насабамро медиханд

Ба банда, хуршеди баргузидаи замон

Ва амакам хуршеди бузурги Ҳошим

Ва тағоям аз ақрабони Абдулмадон) [2, с.415]

Дар масъалаи соли таваллуди Абулфатҳи Бустӣ миёни муаллифони маъхазҳо ва осори илмӣ-тадқиқотӣ ихтилофи назар вучуд дорад. Теъдод аз маъхазҳо соли валодати ӯро 971 [8, с.372] зикр кардаанд. Баъзе муаллифони дигар аз ҷумла муҳаққиқи рӯзгору осори Абулфатҳи Бустӣ – Муҳаммад Мурси ал-Хули, муаррихи адабиёти араб Умар Фаррух, донишманди тоҷик Т.Мардонӣ ва Абдушуқри Абдусаттор соли 941-ро таърихи таваллуди ӯ тахмин кардаанд, ки қобили қабул менамояд [1, с.254; 5, с.152].

Дар бораи ҷузъиёти зиндагии Абулфатҳи Бустӣ ҳамин қадар маълум аст, ки ӯ дар овони ҷавонӣ бо таҳсили улум ва ҳамзамон бо тадрис машғул будааст ва дар назди фақеҳи маъруф Ибн Ҳаббон ал-Бустӣ илми фикҳро фаро гирифтааст [1, с.452].

Абулфатҳи Бустӣ то замони фатҳи Буст аз тарафи Абӯмансури Сабуктегин, яъне то соли 976 дабири амири ин шаҳр – Байтуз будааст ва баъди даъвати амири нав вазифаи дабирии девони ӯро қабул кардааст.

Дар давраи дабирии Абулфатҳи Бустӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки ду давлати абаркудрат давлати Сомониён ва давлати Бувайҳиён дар ин минтақа ҳукмфармой доштанд ва Бустӣ ҳамеша ба ин ду сардорни давлати бузург дуруду салом ирсол менамуд ва барои барпо намудани алоқа байни Сабуктегин ва давлати Сомониён нақши муҳимро бозидаст [6, с.254].

Фаъолияти Бустӣ дар раёсати девони расоил боис мегашт, ки ҳамеша бо бузургони давлати Сомониён дар масъалаҳои мукотиботи расмӣ муносибат намояд. Абулфатҳи Бустӣ сиёсати Сабуктегинро ба онҳо шарҳу тавзеҳ менамуд. Ҳамин тавр баъзе вилоятҳои, ки дар ҳавзааш, ба монанди Буст воқеъ буд, ба зиммаи давлати Сомониён гузашт.

Бо ин сиёсати хирадмандонааш дастгирии давлати Сомониёнро ба Сабуктегин овард, Абулфатҳи Бустӣ бо вазири бузург Соҳиб ибни Аббод дӯстии пурқувват пайдо намуд ва дар бисёре аз шеърҳои ӯро мадҳ мекард. Дар натиҷаи ин мадҳияҳо ба эҳтироми ин вазири бузург ноил гашт ва ин буд, ки дар даврони Ибни Аббод дар байни ду давлати роҳбарикунанда кинаю адоват бардошта шуд.

Аз ҳамин сабаб Бустӣ тавонист бо фазлу аъмоли бузургаш ба давлати Ғазна дар ибтидои аҳдаш қорҳои бузургеро ба сомон расонад. Дар натиҷаи амалҳои дар байни давлатҳои ҳамсоя нуфуз пайдо намуда, дар навбати худ дар сиёсатмадорӣ таҷриба пайдо намуд. Дар ин ҳангом соли 976 м. Абӯмансур Сабуктегин вафот намуд ва ба ҷои ӯ фарзандаш Маҳмуд ба тахт нишаст. Абулфатҳи Бустӣ муддате кӯтоҳ дабирии ӯро бар ӯҳда дошт, вале ба зудӣ бо фитнаи ҳасудону бадгӯён Маҳмуд ӯро аз хидмати дабирии ва умури дарборӣ озод намуд. Гуё Абулфатҳи Бустӣ ба Маҳмуди Ғазнавий якчанд футуҳот навишт, аммо бо сабаби номаълум Султон аз ин дар ғазаб шуд ва Бустиро ба Мовароуннаҳр дар наздикии Бухоро бадарға кард ва шоир мусофират ихтиёр намуда, соли 1009 дар Бухоро вафот кардааст [6, с.257].

Осори адабии Абулфатҳи Бустӣ далел бар он аст, ки ӯ ҳам дар наср ва ҳам дар назм дасти қавӣ дошт ва истеъдоду маҳорати суҳанофариниаш дар ду забон-арабӣ ва форсӣ-тоҷикӣ ба зухур меомад. Мувофиқи маълумоти тазкираи «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфӣ Абулфатҳи Бустӣ ду девони ашъор – яке ба форсии тоҷикӣ ва дигаре ба арабӣ доштааст. Бо ишора ба ин матраб

Авфӣ навишта буд, ки «назми хуби ӯ завқи оби ҳаёт дошт ва насри равони ӯ маҳбуби равон буд» [2,с.114].

Аз ашъори форсии тоҷикиаш то замони мо намунаҳои кам боқӣ мондаанд. Дар «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» аз шеърҳои тоҷикии Бустӣ ҳамагӣ 5 байт нақл гардидааст [3, с.372]. Шеърҳои зиёди арабиаш дар сарчашмаҳои ба забони арабӣ таълифшуда маҳфузанд. Қасидаи арабии нунияи ӯ хеле машҳур буд. Онро шоири форс-тоҷик Бадри Ҷочармӣ (вафот 1287) ба забони тоҷикӣ баргардонидаст. Шоирони зиёде дар тақлиди нуния қасидаҳои навиштаанд. Манучехрии Домғонӣ дар яке аз қасидаҳои Абулфатҳи Бустиро дар радифи Рӯдакӣ, Шаҳиди Балхӣ, Абушақури Балхӣ ва дигарон ном бурдааст:

*Аз ҳақимони Хуросон ку Шаҳиду Рӯдакӣ,
Бӯшақури Балхию Булфатҳи Бустӣ ҳақзӣ [10].*

Аз насри Абулфатҳи Бустӣ танҳо чанд намуна боқӣ мондаанд, ки шояд барои таъйини вижагиҳои сабки нависандагии ӯ кофӣ набошанд, вале бо вучуди ин аз қудрати қалам ва матонати баёни ӯ паём мерасонанд. Яке аз ин намунаҳо номаи кӯтоҳест, ки аз ҷониби султон ба Қобус ибни Вушмгир дар шафоат аз ду нафар навишта шуд ва Саолибӣ онро дар «Ятимат-уд-даҳр»-и хеш нақл кардааст [7,с.350]. Аз ин нома тамоюли Абулфатҳи Бустӣ ба истифодаи сачъу мувозана ва муқоринаву ҷинос пайдост, ки онҳо дар ҳадди маъқул ба қор гирифта шудаанд. Санъатҳои мазкур дар теъдоде аз ҷумлаҳои ҳикматомези Абулфатҳи Бустӣ низ, ки шабеҳи зарбулмасалу мақолаҳоянд, ба зухур омадаанд [6, с.348-350]. Аз ду девони арабиву форси ӯ, ки дар вақташ Авфӣ он ҳар ду ро дида будааст [2,с.114], имрӯз танҳо як қитъа ва чанд байти пароканда ба форсӣ ва девони ноқиси ашъор ба арабӣ боқӣ мондааст. Ин девон бо иловаи ашъори парокандаи Абулфатҳи Бустӣ, ки таҳиягарон аз манобеи дигар ба даст овардаанд, то кунун се бор (солҳои 1877, 1980, 1989) рӯи ҷопро дидааст. Нашри охири он, ки аз ҷониби Д. Хатиб ва Д. Сақол таҳия шудааст, ки дар маҷмӯъ 1909 байтро шомил аст.

Дар асоси девонҳои нашршуда метавон исбот кард, ки Абулфатҳи Бустӣ ашъори арабии худро дар анвои мухталифи шеърӣ эҷод кардааст. Бахши бузурги ашъори шоирро мадҳияҳои фароҳам овардааст, ки дар бораи ситоиши бузургони дарбори Сомониён, Бувайҳиён ва Ғазнавиён суруда шудаанд. Дар қисме аз мадҳияҳои Абулфатҳи Бустӣ дӯстони вай, аз қабили Саолибӣ, Абӯалии Домғонӣ, Абӯнасор Аҳмади Миколӣ, Соҳиб ибни Аббод ва дигарон, ки аз намоёндагони маъруфи адабу сиёсати он замон буданд, мавриди ситоиш қарор гирифтаанд. Қисме аз ашъори Абулфатҳи Бустиро чунин навъҳои шеър, мисли ғазал, рисо, фаҳр, ҳамриёт ва ҳичо ташкил мекунанд. Дар девони Абулфатҳи Бустиро шеърҳои ҳикматомез низ фароҳам омадаанд, ки симои гӯяндаи худро чун шоири насиҳатгӯ ва андарзгӯ муаррифӣ мекунанд. Дар манобеи адабиву таърихӣ ишора бад-он рафтааст, ки Абулфатҳи Бустӣ як қитъаи шоири ҳамасри худ Абӯшақури Балхиро дар қолаби шеърӣ арабӣ пайрезӣ кардааст (6, с.308). Тарҷумаи арабии як қитъа маснавии «Офариннома»-и Абӯшақури Балхӣ низ ба қалами Абулфатҳи Бустӣ мансуб доништа шудааст [7, с.112-113]. Зоҳиран, Абулфатҳи Бустӣ яке аз пешгомони тарҷумаи шеърӣ аз форсӣ-тоҷикӣ ба арабӣ ва баръақс будааст, ки он дар назми аҳди Сомониён ривож дошт [4,с.68].

*Аз дур ба дидори ту андар нигаристам,
Маҷрӯҳ шуд он чехраи нурҳусну малоҳат.
В-аз ғамзаи ту хаста шуд озурда дили ман.
В-ин ҳукми қазоист: ҷароҳат ба ҷароҳат.*

Қитъаи мазкури Абӯшақури Балхӣ дар тарҷумаи Абулфатҳи Бустӣ чунин аст:

رميتك عن حكم القضاء بنظرية
و مالي عن حكم القصاص مناص
فلما جرحت الخد منك بمقتلي
جرحت فؤادي و الجروح قصاص

Бесабаб нест, ки аз миёни тамоми ашъори боқимондаи Абулфатҳи Бустӣ қасидаи нунияи ӯ дар олами ислом шӯҳрати тамоми пайдо кардааст [2,с.136]. Ин қасида саросар аз панду андарз иборат аст. Бино ба навиштаи Давлатшоҳ, он «қариб ҳаштод байти ғарро»-ро дар бар мегирифт, вале имрӯз аз он дар ҳудуди 65 байт боқӣ мондааст [3,с.106].

Қасидаи мазкур дар тӯли асрҳои миёна борҳо мавриди шарҳ ва тарҷума қарор гирифтааст. Аз миёни ин шарҳҳо шуруҳоти мухтасар ва муфассали Саъолибӣ (961-1038), Зуннун ибни Аҳмади Сарморӣ (688-1298), Маҳмуд ибни Усмони Наҷотӣ (713-1313), Абдуллоҳ ибни Муҳаммади Нукрақор (776-1374) маъруфияти бештар доранд [3,с.23-25].

Аз насри Абулфатҳи Бустӣ танҳо чанд намуна боқӣ мондаанд, ки шояд барои таъйини вижагиҳои сабки нависандагии ӯ кофӣ набошанд, вале бо вучуди ин аз қудрати қалам ва матонати баёни ӯ паём мерасонанд. Яке аз ин намунаҳо номаи кӯтоҳест, ки аз ҷониби султон ба Қобус ибни Вушмгир дар шафоат аз ду нафар навишта шуда ва Саолибӣ онро дар «Ятимат-уд-дахр»-и хеш нақл кардааст.

Бустӣ шоири зуллисонайн буда, дар хонадоне парвариш ёфт, ки ба форсӣ гуфтугу мекарданд ва дар мактабҳои дарс хонд, ки забони форсӣ дар он ҷо роиҷ буд. Аз ин ҷиҳат ӯ аз худ осоре ба забони форсӣ мерос гузоштааст. Вале мутаассифона он осори гаронбаҳо ба таври комил ба дасти мо нарасидааст. Ҳар чи аз корҳои ӯ меномем, ашъоре аст, ки дигарон аз ӯ нақл кардаанд. Хоса Авфӣ, ки дар «Лубоб-ул ал-боб» мегӯяд, ки «ман девони форсии ӯро дидаам, вале акнун ин девонро дар даст надорам» [2,с.454]. Осори вай бештар ҷанбаи мадҳӣ доранд. Агар мо ба ашъори Бустӣ аз назари маъно ва мафҳуми онҳо бингарем, зеботарини онҳоро дар миёни амсоли ашъори ҳикамии ӯ хоҳем ёфт, ки ҳосили солҳо ва таҷрибаи арзишманди ӯст. Тамоми ашъори шоир аз фасоҳату балоғат иборат буда, мавзӯоти гуногуни динию ахлоқӣ ва мушкилоти асрашро дарбар гирифтааст.

Дар ниҳоят, бояд қайд намуд, ки бо вучуди шӯҳрату маҳорати азимаш аҳволу осори адабии Абулфатҳи Бустӣ, чун бисёр аз шоирони асрҳои X-XI, ба таври бояду шояд дар адабиётшиносии тоҷикӣ омӯхта нашудааст.

ПАЙНАВИШТ

1. Абдусаттор, А. Арабият ва адабиёти аҳди Ғазнавиён/А.Абдусаттор.-Душанбе, 2001.-220с.
2. Авфӣ, Муҳаммад ибни Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб. Аз рӯи тасхеҳи Э. Браун. Бо муқаддимаи Муҳаммад Қазвинӣ ва таҳқиқоти таълиқоти Саид Нафисӣ. - Техрон: Ҳирмис, 1389. - 1082с.
3. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ, Сталинобод, 1958.- 408 с.
4. Брокелман Карл. Таърих ал-адаб ал-арабӣ, Ҷ.1-3.-Қоҳира, 1959-1962.
5. Ватвот Рашидуддин, Ҳадоиқу-с-сеҳри-фи дақиқу-ш-шеъри. тарҷумаи Иброҳим Амин Шуробӣ. Миср 1382.
6. Мардонов, Т.Н. Об одном раннем двуязычном персидско-таджикском поэте/ Т.Н. Мардонов //Письменные памятники Востока. История, филология. - М.: Наука, 1979. - С. 121-132.
7. Саолибӣ. Ятимату-д-дахр фӣ маҳосин аҳли-л-аср. Ҷилди 2-4. Дор ал-кутуб ал-илмия. Байрут, 1420/2000.
8. ал- Ҳамавӣ, Ёқут Муъҷаму-л-удабо, ҷ. 1-2.-ал-Қоҳира: Дору-л-фикр, 1400/1980.
9. <http://komron.info/cr/adabijoti-arabizabon/>
10. <https://ganjoor.net/manoochehri/divanm/ghaside-ghete/sh67>

REFERENCES

1. Abdusattor, A. Arabism and Literature of Ghaznavid Period. - Dushanbe, 2001. – 220 p.
2. Awfi, Muhammad ibn Muhammad. Lubob-ul-albob. Under the editorship of E. Brown. With an introduction by Muhammad Qazvini and research of Said Nafisi. - Tehran: Hirmis, 1389. – 1082 p.
3. Poems of Rudaki's Companions. - Stalinabad, 1958. - 408 p.
4. Brockelman Carl. History of al-adab al-arabi. - V.1-3.-Cairo, 1959-1962.
5. Watwat Rashiduddin, Hadoiqu-s-sehri-fi daqaiqu-sh-sheiri. translation by Ibrahim Amin Shurobi. – Egypt, - 1382.
6. Mardonov T.N. About one Early Bilingual Persian-Tajik Poet // Written monuments of the East. History, philology. - M.: Science, 1979. - P. 121-132.
7. Saolibi. Yatimatu-d-dahr fi mahasin ahl-l-asr. – V.V. 2-4. Dor al-kutub al-ilmiya. Beirut, 1420/2000.
8. al-Намави, Яқут Муҷаму-л-удабо. – V.V. 1-2. -al-Cairo: Daru-l-fikr, 1400/1980.
9. <http://komron.info/cr/adabijoti-arabizabon/>
10. <https://ganjoor.net/manoochehri/divanm/ghaside-ghete/sh67>